

SZÖNYINÉ SZERZŐ KATALIN¹
HAYDN-KIÁLLÍTÁS FORGATÓKÖNYVE, 2023,
ESZTERHÁZA²

BEVEZETÉS

„...Őkegyelmessége Esterházy herceg úr, akinek a szolgálatában élni és meghalni kívánok.” (Joseph Haydn)

A fertői Esterházy-kastély Mária Terézia lakosztályában berendezett Haydn-kamarakiállításunk azt a világviszonylatban is páratlan forrás együttest villantja fel, mely az egykori Esterházy Archívum részeként – kottákból, zenés színházi dokumentumokból – az államosításkor zömmel 1949-ben került a Magyar Nemzeti Könyvtár tulajdonába. Az Archívum, mely Magyarország és a korabeli Európa egykori leggazdagabb, 1687-től birodalmi hercegi ranggal felruházott magyar családjának a nevét viselte, arról tanúskodott, hogy az Esterházyak művészetpártolása nemzedékeken keresztül milyen kivételes szerepet töltött be az európai és a magyar művelődés történetében.

¹ Szönyiné Szerző Katalin zenetörténész, az MMA rendes tagja.

² Az 1991. május 15. – június 30. között az OSZK által Le Mansban rendezett „Haydn és az Esterházyak” c. kiállítás publikálatlan, magyar zenei forgatókönyvének rövidített-szerkesztett változata. Lásd: Haydn et les Esterházy. 15 Mai – 30 Juin 1991. Abbaye del'Épau. Conseil Général de la Sarthe.

Joseph Haydnnak az Esterházy-családdal kapcsolatos története 1761. május 1-jén kezdődött, amikor Esterházy Pál Antal herceg (1711–1762) évi 400 Ft éves fizetésért zenekara másodkarmesterévé szerződtette a 29 éves Joseph Haydnt, s e naptól kezdve a zeneszerző elhunytáig (1809. május 31.) az Esterházy-család mintegy félévszázadon át adott biztos állást, nyugodt megélhetést a zeneszerzőnek, művész és mecénás szerencsés történelmi találkozását példázva.

A királyi Magyarország nyugati határszélén fekvő Kismarton és Eszterháza, a hercegi szolgálat fő színterei, Bécs, Pozsony és Sopron közelségével, a hercegi udvartartás – Európa számos fontos szellemi irányzatát közvetítő – légkörével, ideális háttérrel jelentettek egy Haydn-formátumú alkotóművész számára. A gyermekkor és az ifjúkor hányatott évtizedei után, az Esterházy herceg udvari karmesterének státusza révbeérkezést, egyszersmind izgalmas zeneszerzői alkotóműhelyt, az önmagára találás lehetőségének nagy esélyét jelentette.

A négy egymást követő hercegi gazda (Pál Antal, „Fényes” Miklós, Antal, II. Miklós) – műveltsége, ízlése, lelki habitusa alapján eltérő kötelezettségeket rótt – az időközben európai klasszissá felnövő mesterre, a londoni utak, a Teremtés és az Évszakok oratórium világhírűvé vált zeneszerzőjére: 1790, Haydn karmesterként történt nyugdíjazása után pedig a művész és az Esterházy-család kapcsolata egyre inkább formálissá, tiszteletbeli ranggá vált. Az Esterházy-család gondoskodása azonban a már Bécsben élő idős hercegi alkalmazott felé is meghatározó módon mindvégig folyamatos maradt. Haydn fizetését, természetbeni járandóságait rendszeresen felemelték – 1806-ban már 2300 Ft volt az utolsó megállapított éves illetménye –, és még kétlovas hintója fenntartásáról, háziorvosa, gyógyszerei kifizetéséről is élete végéig intézkedtek. 1809-ben Bécs napóleoni megszállása idején bekövetkező elhunytát követően Haydn földi maradványai számára méltó temetést, majd a kismartoni Hegyi templomban több nemzedéken át mauzóleumot építettek. Az európai művelődéstörténet szinte az ókori görögökig mehet vissza, hogy példát találjon egy mecénás-család által támogatott művész, vagy tudós ilyen magas fokon kimutatott őszinte tiszteletére.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR JOSEPH HAYDN-HAGYATÉKA

(Országos Széchényi Könyvtár)

„Még 1807-ben Haydn a neki felajánlott jó feltételek alapján elkötelezte magát, hogy könyvei, nyomtatott kottái, kéziratok és érmei halála után az Esterházy hercegi házra szálljanak.” (Georg August Griesinger)

Joseph Haydn halála után, az 1810-ben az Esterházy-család kezelésébe kerülő Haydn-gyűjtemény – a már korábban is a család tulajdonában lévő Haydn-kéziratokkal együtt – a hercegi család kottatárának méltó módon megőrzött legféltettebb kincsei közé került. Budavár 1944/45-ös ostromáig szerencsésen és jó állapotban vészelte át a magyar történelem sorsfordulóit. A II. világháború alatt lebombázott budavári Esterházy-palotából 1949-ben már régészeti leletként ásták ki az Esterházy-kincseket, majd a hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949-es VII. törvény értelmében a Haydn-kottatár a magyar nemzeti könyvtár Zeneműtárának kezelésébe került. Ezzel a gyarapodással, azaz a Joseph Haydn-gyűjtemény államosításával, az Országos Széchényi Könyvtár a magyar és a nemzetközi Haydn-kutatás legjelentősebb összefüggő korpuszával gyarapodott.

Az egykori Esterházy-Archívum Haydn vonatkozású muzikáliai 3 csoportra oszthatók. Ezek: 1.) Haydn eredeti kéziratai: a világon számon tartott mintegy 200 hiteles Haydn-autográfból körülbelül 82 mű teljes vagy töredékes autográfja; 2.) Haydn másolói által készített, sok esetben Haydn által javított, forrás értékű egykorú kéziratok másolatok (127 db); 3.) egykorú Haydn-kottanyomtatványok, első kiadások (52 db).

Az Esterházy-Archívum Haydn-hagyatékát egy vegyes tartalmú, u.n. „analekta”-csoport teszi még változatosabbá, mely a kortársak hódolatának különféle emlékein kívül (oklevelek, diplomák, Haydnt dicsőítő költemények, zeneművek, stb.) Haydn két darab, Esterházy-pecséttel hitelesített, kartonra applikált hegedűhúrját és a „Teremtés” oratórium Gottfried van Swieten báró által készített eredeti librettókéziratát is magában foglalja.

Nem tartozik ugyan szorosan a Haydn-hagyatékhoz, de a Haydn-kutatás *levéltári* szempontból gazdag lelőhelye az a Zeneműtárban őrzött Acta Musicalia (4505 db) és Acta Theatralia (108 db) jelzettel ellátott forrásanyag, mely Hárich János Esterházy-levéltáros válogatásaként 1920 után került a fraknói levéltárból Budapestre, az egykori Esterházy rezidencia zenei és színházi életének, sok esetben Haydn hivatali elfoglaltságainak hű lenyomataként.

A magyar nemzeti könyvtár Zeneműtárának Haydn-anyagán kívül a bibliotéka más gyűjteményei is őriznek Joseph Haydn működésével kapcsolatos dokumentumokat. Leggazdagabb közülük a Színháztörténeti tár egykorú librettó-, díszlet-, jelmezterv- és színlap-anyaga, mely szemléletesen eleveníti meg azt a tágabb művészi környezetet, melyben Esterháza Haydn működése idején az 18. századi – főleg itáliai - operajáték egyik legfontosabb európai műhelyévé vált.

ZENEI ÉLET AZ ESTERHÁZY UDVARBAN

„Amit a császár megtehet, az én is megtehetem.”
(Esterházy „Fényes” Miklós)

Esterházy-kiállításunk más termeiben már találkoztunk a hercegi család legjelentősebb alakjaival. Elsőként *Esterházy Miklós* (1582–1645) nádor volt az, aki Magyarország leggazdagabb urai közé emelkedve zeneszeretete miatt méltó arra, hogy emlékét külön is felidézzük: Ő már rendszeresen *zenészeket is*

tartott a szolgálatában, akik tábori zenészként hadjárataiba elkísérték, az ünnepi asztaloknál asztali zenét szolgáltattak, a bálokon a táncmulatságok kísérői voltak, vagy a templomi szertartásokon egyházi zenét játszottak.

A már állandó tagokból álló Esterházy „Musik-Capelle” megteremtője herceg Esterházy Pál (1635–1713) nádor volt, aki 1652-ben vette át apja örökségét. Páratlan társadalmi karriert futott be: 1687-ben ő vitte keresztül a Habsburgok magyar királyságát kimondó törvény országgyűlési elfogadtatását, melyet I. Lipót császár a birodalmi hercegi cím megadásával jutalmazott. Birtokaiból 1696-ban u.n. „hitbizományi majorátus”-t hozott létre, mely az öröklési rend szabályozásával a családi birtokok oszthatatlanságát és elidegeníthetetlenségét biztosította. Amikor 1713-ban Kismartonban egy pestis-járvány áldozataként meghalt, testamentumában örökösei már országnyi vagyon birtokosává váltak.

Herceg Esterházy Pál nádor udvartartásában komoly zenei élet folyt: 1653-tól már vannak adataink zenészei foglalkoztatásáról. Ugyanakkor gazdag könyvtárat tartott fenn, képtárat alapított, sokféle művészeti ágban kipróbálta saját tehetségét is: írt, rajzolt, festett, maga is komponált. Legjelentősebb zenésze a bécsi *Franz Schmidbauer* volt, aki 1685-től állt a herceg szolgálatában, és feltételezhetően értő segítője, kivitelezője volt a magyar barokk zeneszerzés első komoly, Esterházy Pál nevével fémjelzett, 55 kantátából álló egyházzenei ciklusának, mely Esterházy egyházi énekrepertoárjának foglalataként 1711-ben *Harmonia caelestis* címmel Bécsben jelent meg. Domokos Mária és Sas Ágnes kutatásai szerint a kantáta sorozat dallamforrásai közép-európai, magyar, német, cseh közkedvelt egyházi népénekek voltak, melyeket Esterházy saját szöveggel, udvari muzsikusai segítségével állított össze. Kiemelkedő műkedvelőként, jó ízlésű mecénásként lényegében egy katolikus énekeskönyvet hozott létre az egyházi év minden fontos ünnepére.

- A két ablak közötti vitrinben: 1) A *Harmonia caelestis* zeneműtári nyomdai metszőpéldánya 1700-ból;
- 2) Z. 41.328: Joseph Haydn saját kottatárából a Galántai táncok bécsi kiadása: *Ausgesuchte Ungarische Nationaltaenz im Clavierauszug von verschiedenen Zigeunern aus Galantha*. Wien aus Sauers k. k. priv. Kunsthandlung. [1803] - A hercegi család ősi fészkeinek magyar zenei hagyományát rögzítő Bécsben megjelent reprezentatív táncgyűjtemény. – Haránt 23 cm.

A falon: GALÁNTA 18. századi metszete.

Alatta Haydn szerződése: a CONVENTION (5 oldal: MOL Esterházy család levéltára, facs. 801. pag. 329. (másolat) Vö. Zenetudományi Tanulmányok, Valkó Arisztid közreadása a 63. o.-tól.)

A falon egykorú Bécs metszet (tervezett 2 vitrin: 4,5 négyzetméter)

A Joseph Haydnt szerződtető első hercegi mecénás, Pál Antal (1711–1762), 1734-ben vette át a hercegi hitbizomány vezetését. A korábbi családi hagyománnyal ellentétben a magyar helyett német és francia nevelésben részesült. 1750–52 között rendkívüli követ volt a nápolyi udvarnál, kismartoni rezidenciáját közben európai minták nyomán pompás díszparkkal körülvett hercegi kastéllyá alakíttatta. 1759-ben családi könyvtára és *zenei archívuma* már olyan jelentős értékeket képviselt, hogy szakszerűen katalogizáltatta, és a műsorra tűzött művekkel - Bécsből szerződtetett olasz operaénekesekkel - megkísérelte a *kismartoni operajáték* meghonosítását. Legnagyobb művelődéstörténeti tette azonban kétségkívül a fiatal Haydn tehetségének felismerése és másodkarmesteri szerződtetése volt.

A korabeli Európa egyik legfényesebb udvartartásába kerülő Joseph Haydn, bár kis létszámú, de pompás zenekar élére került. Elődje és további öt éven át hivatali főnöke, a kismartoni egyházi zene vezetője, *Gregor Joseph Werner* (1693–1766) volt, az európai érett barokk zeneszerzés egyik legkiválóbb osztrák mestere. Egy nemzedékkel korábban Haydnhoz hasonlóan szintén bécsi énekes fiúként ismerte meg kora legkiválóbb zeneszerzőinek a repertoárját, s a császárváros első zenemesterétől, Johann Joseph Fuxtól (1660–1741) tanulta meg a Palestrina-ellenpont alapjait. Elmondható tehát, hogy fiatal kollégájával közös előképek után csodálatos szervezővel készítette elő Haydn számára az Esterházy zenei udvartartás művelődésének európai szintű kereteit.

(Kp: Közös mester: 3) Ha. I. 10: Johann Joseph Fux: „Elementarbuch der verschiedenen Gattungen des Contrapunkts. Aus den grösseren Werken des Kapp. Fux, von Joseph Haydn zusammengezogen.” 1789. szept. 22-i keltezéssel Eszterháznál, Haydn saját gyűjteményéből;

4) Gregor Joseph Werner: Ms. Mus. III/1: „Der gute Hirt” című nagypénteki oratórium belső címlapja. Az eredeti kézirat Haydn saját kottatárában maradt fenn, mint a hercegi kottatárból kölcsönzött 21 Werner-kézirat becses darabja.)

Az olasz zene iránti rajongásáról ismert Pál Antal herceg új zenésze bemutatkozásaként – *Vivaldi Négy évszak* című 3 tételes hegedű-versenyműveinek a mintájára – a napszakok váltakozását megjelenítő szimfonikus ciklus komponálásával bízta meg Haydnt. Az ifjú mester még jól emlékezhetett Vivaldi 1741-es bécsi gyászmiséjére, ahol ő énekes fiúként a

temetési szertartáson is részt vett. Az 1761 folyamán keletkezett három „Napszak” szimfóniájában („Le Matin”, „Le Midi”, „Le Soir”) Haydn koncepciója az volt, hogy a kismartoni zenekar legkiválóbb muzsikusait szólistaként is a legjobb formájukban mutassa be. Ciklusa zseniális névjegy lett szinte azonnal az új környezetben. A tanulóéveit maga mögött tudó, egyéniségről tanúskodó ifjú titán kézjegyéé.

Kotta: 5) Ms. Mus. I. 23: Le midi. A No. 7-es C-dúr szimfónia autográf partitúra első oldala. Részlet, Kismarton, 1761. A jellegzetes, Istenhez fohászoló „In nomine Domini” felirattal az első kottaoldalon.

1762. március 18-án váratlanul elhunyt Pál Antal herceg: utóda a még nála is nagyobb zenerajongó hírében álló Esterházy „Fényes” (más forrásokban „Pompakedvelő”) Miklós (1714–1790) herceg lett. A herceg 48 éves volt, amikor 1762. május 17-én – fényes ünnepek közepette – a majorátust átvette. Most vált számára hirtelen lehetségessé, hogy mérhetetlen gazdagságának megfelelően a nyilvánosság előtt is teljes pompájában megmutatkozzon. 1764-ben Mária Terézia rendkívüli meghatalmazott követeként Frankfurtba utazott, ahol József főherceg német-római császárrá koronázásakor pompás kíséretével, újszerűen megvilágított kerti rendezvényeivel, ízletes étkeivel elkápráztatta a korabeli Európát. Személyisége és reprezentációja varázsát a „Dichtung und Wahrheit”-ben még az ifjú Goethe is megörökítette. Ezt követő párizsi útja és a francia udvar pompás királyi udvartartása, nagy építkezései hatására egy süttöri vadászkastélyából kiépíthető, Versailles-hoz hasonló monumentális kastély-együttes vízióját készítette el. Haydn művészi fejlődése szempontjából döntő évtizedek következtek most.

Az Esterházy-család szolgálatában eltöltött első évek után, melyek a karmesteri-zeneszerzői feladatok ellátása terén szívós munkabírásról, kivételes tehetségről, a hivatali teendők elvégzésében pedig példás szorgalomról tanúskodtak, Haydn udvari pozíciója épp ekkortájt már jelentősen megerősödött. Főnöke, Gregor Joseph Werner, egyre jobban elfáradt, betegeskedett. Lassanként Haydn kezébe került a kismartoni egyházzene ellátásával együtt a hercegi udvartartás teljes zenei irányítása, 1766-ban pedig, Werner halála után hivatalosan is Haydnt nevezte ki Fényes Miklós herceg az Esterházy-udvar első karmesterévé.

A komponista ez idő tájt keletkező művei többségükben elvesztek – 1768-ban leégett Haydn kismartoni háza – a fennmaradtak közül a korszak egyik legjelentősebb kompozíciója az 1765-ben írt 31. sz. D-dúr „Hornsignal”

szimfónia. A mű sajátosan kapcsolódott az udvartartás mindennapi életéhez, ahol a feljegyzések szerint a vadászat-horgászat Haydnnak is a kedvenc időtöltései közé tartozott: a zenekari apparátust a komponista – kísérletként – a megszokott *két kürt helyett négy virtuóz kürtszólammal* dúsította fel, melyek jellegzetes hangzásvilágukkal a hercegi vadászatok színpompás zsánerjeleneteit idézik fel.

6) Ms. mus. I. 31: D-dúr „Hornsignal” szimfónia egy lapja. Autográf.

Az 1766-os év nem csak Haydn hivatali pozíciójában hozott jelentős változást: az első karmesteri tisztség sokasodó teendőit az év nagyobbik részében a már Kismarton mellett kiépülő új helyszínen, a Versailles mintájára felépülő eszterházi rezidencián kellett teljesítenie.

Még 1765-ben született az a hercegi parancs, mely Haydn rendszeres kötelességévé tette a Fényes Miklós által is aktívan művelt kedvelt hangszer, a *baryton* számára írt zeneművek komponálását.

7) A.M. 345. „Regulatio Chori Kismartoniensis”, Süttör, 1865:

A hercegi szabályzat 6. pontja: „...nyomatékosan megparancsoljuk Haydn karmesternek, hogy a zeneszerzésben serényebbnek mutakozzék, mint eddig; különösen olyan darabokat komponáljon, amelyek gambán játszhatók s aminőkből eddig még igen keveset láttunk; (ford. Szabolcsi Bence: A művész és közönsége, i.m. 38. o. – eredeti német, Zenetudományi Tanulmányok, VIII, 539.)

Az így megszületett 126 barytontrío – többségük az 1765–1775 közötti évek termése – nagy műgonddal tesz eleget a hercegi játékos játéktechnikai követelményeinek, miközben valamennyi darab kellemes hangzású jó muzsika.

8/a-b) Ms. Mus. I. 48(a): Divertimento 53mo / Giuseppe Haydn (1)767 (HoV. XI:53) autográf partitúra; Ms. Mus. 48/b: Divertimento / Fatto a posta nihil sine causa, HoV. XI:109. – Autogr. partitúra.

Ezek a mára már sajnálatosan elfeledett, de jellegzetesen a hercegi udvartartáshoz kötődő művek mégsem voltak hiábavaló penzumok: előtanulmányai lettek a Haydn-életmű reprezentatív műfaja, a *vonósnégyes* hangzásvilága kikísérletezéséhez.

A négy vonós hangszer, a *négy muzsikusz teljes egyenrangúságára* épülő vonósnégyes műfaja, ahol „nincs Úr és Szolga”, Haydn egész életét végigkísérte, az 1750-es években komponált első vonósnégyes ciklustól az 1803-ban írt utolsó vonósnégyes torzóig. Hatvannyolc hiteles Haydn

vonósnégyes komponálásáról tud a mai Haydn-szakirodalom. Az egykorú vonósnégyes kéziratokból megjelentetett *nyomtatványok* ugyanakkor a herceg és beosztottja egyre függetlenebbé váló kapcsolatáról tanúskodnak. Haydn műveinek megjelentetéséért – hírneve gyarapodásával – versengenek a kiadók, s a herceg kezdetben talán csak eltűri, de később új szerződésben törvényesíti alkalmazottja üzleti sikereit. 1779-ben feloldja az 1761-es első szerződés tilalmát, és hozzájárul, hogy Haydn szabadon rendelkezzen művei eladási és terjesztési jogával.

9-10-11) Vonósnégyes sarok: Mus. pr. 281/ HoV. III: 35: Nap kvartettek, Artaria; Mus. pr. 268: Apponyi kvartettek, Op. 71. lipcsei kiadása (HoV. III: 69-71); Mus. pr. 270: HoV. III. 75-77: Op. 76. Erdődy kvartettek, Artaria [HoV. III/77/3. tétel: „Kaiser” variációs tétel.]

A herceg ily módon is jutalmazta házi szerzője hihetetlen munkatempóját, aki komponistaként is köteles volt kiszolgálni a hercegi udvartartás alkalmi megrendeléseit. S közben karmesterként, művészeti vezetőként gondoskodik - Werner munkakörét is átvéve - nem csak a kismartoni egyházi zene, hanem saját korábbi megnövekedett feladatai, az eszterházai kamarazene- és szimfonikus hangversenyek, továbbá a hercegi zenés színpad – az opera és a bábszínház – műsorának a betanításáról és vezényléséről is.

(A MÁRIA TERÉZIA kép alatt:)

A SZÍNHÁZI „ÜZEM”

Rendkívül nagy jelentőségű az az 1778 februárjában kibocsátott szervezeti szabályzat 12) *Acta Theatralia* 89, mely rögzítette mindazokat a munkaköri kötelezettségeket, melyek a sűgótól a karmesterig egy rendkívül magas színvonalon szervezett *operaüzem* működését szabályozták. Csakis a szereplők szervesen összehangolt munkája biztosíthatta ugyanis, hogy az Eszterházán rendezett nagy látványosságok részeként, a tűzijátékok, vadászatok, bálók, színházi előadások sorozatában - a középpontban egy európai színvonalú - kitűnő *operatársulat* is létrejöhessen.

Kezdetben az 1768-tól fennálló, operajátszásra is alkalmas eszterházai színházépületben kizárólag Haydn operáit tűzték műsorra. Főképp ünnepeken és magas rangú vendégek fogadásakor. Az eredeti helyszínt azonban ma már csak rekonstruálni tudjuk. Az első színházépület ugyanis 1779-ben leégett: a második 10 hónap alatt épült újjá. A pompás épületnek, melyet Michael Stöger

tervezett, 400 személyes nézőtere volt, ahol a hercegi család a díszpáholyból nézhette végig az előadást. A süllyesztő és repítő szerkezetek biztosították az eget és földet megmozgatni tudó színpadi effektusok megvalósítását.

Haydn 1768–1783 között szám szerint 12 operát komponált kifejezetten Eszterháza számára, az itt lévő társulati és színpadi lehetőségek szerint. Egytől egyig sejtethetően remekművek voltak ezek, bár több opera zenei anyaga az 1779-es súlyos tűzben részben, vagy egészben elpusztult. A fennmaradt legjelentősebb művek: *Lo speziale (A patikus)*, 1768, *Le pescatrici (A halászlányok)*, 1769, *L'infedeltà delusa (Aki hűtlen, pórul jár)*, 1773, *Philemon u. Baucis*, németnyelvű marionett opera, 1773, *L'incontro improvviso (A váratlan találkozás)*, 1775, *Il mondo della luna (A holdbéli világ)*, 1777, *La vera Costanze (Az igazi állhatatosság)*, 1779, *L'isola disabitata (A lakatlan sziget)*, 1779, *Orlando paladino (Orlando lovag)*, 1782, *Armida*, 1783 (ez utóbbi opera annyira sikeres volt, hogy 54-szer játszották Eszterháza és Kismartonban).

A hagyomány szerint Mária Terézia császárnő szájából hangzott el a híres mondat, „*Ha jó operát akarok hallani, Eszterháza megyek.*”

A nevezetes látogató és kísérete 1773 szeptember elsejétől harmadikáig kereste fel Eszterházát, s a tiszteletére rendezett ünnepségsorozat keretében többek között Haydn egyik legsikerültebb vígoperája, A „*L'infedeltà delusa*” („*Aki hűtlen pórul jár*”) című mű is elhangzott 13) (Ms. Mus. I. 4). A hercegi udvartartás minden részletre kiterjedő gondosságát az egykorú dokumentumok is megőrkítik. Az opera nyomtatott librettóját, mely a soproni Siess nyomdában jelent meg – a császárnőnek szóló tisztelettel – már az előadás előtt kézbe vehették a vendégek, s az ez alkalommal megnyitott *bábszínházban* bemutatott „*Philemon und Baucis*” című német nyelvű Haydn-bábopera előadásáról pedig a korabeli *sajtó* helyszínen lévő munkatársa adott érzékletes leírást a *Pressburger Zeitung* hasábjain. A pompás lakomák, séták közben a bábopera színpadán a „felséges császári ház pompás címere” is megjelent, majd „a magyar nép közeledett ünnepi öltözetében a Hazaszeretet, az Engedelmesség, a Buzgóság és a Hűség kíséretében, [...] Eközben az Üdvösség fél kézzel a császári címert fogta át, fél kézzel pedig bőségszarujából elhalmozta a nemzetet.” (Eredeti német szövegét lásd: *Pressburger Ztg.* 1773. szept. 11. – M. fordítását idézi: Legány Dezső: *A magyar zene krónikája*, 1962, 106. o.)

Ünnepi látványosságként *Mária Terézia látogatásakor* avatták fel a „Bagatelle” elnevezésű kínai pavilont is, melynek kecses rokokó épületében szólalt meg *Haydn egyik korábban már meglévő, de most Mária Teréziának* dedikált pompás szimfóniája:

14): Ms. Mus. I. 164: *Sinfonia in C*, HoV. I: 48.

Az épület zöld-pirosra festett tetején aranyozott ernyős kínai mandarin ült, s az épület sarkain elhelyezett csengők – egykori látogatók szavai szerint – már kint csilingeltek, ha meglengette őket a szél.

Legérdekesebb azonban a gazdag emlékanyagból Mária Terézia látogatásának francia nyelvű leírása, amely az Esterházy-udvartartás francia orientációjáról, élénk diplomáciai kapcsolatairól tanúskodik.

15) *„Relation des fêtes données à l’Imperatrice le Prince d’Esterházy dans son château d’Esterház le 1-2 sept. 1773. Vienne, 1773.*

Az egykorú 15 lapos nyomtatvány nyilvánvaló reklámcélokat szolgált; a német nyelvterület határain túl is hírt kívánt adni Esterházy Fényes Miklós birodalmáról, a „magyar Versailles”-ről. Részlet a műből:

„Négy órakor Ő Császári felsége és az egész császári család, a nemesség teljes kíséretében sétálni ment a parkokba... Onnan Ő Császári Felsége lement az Operába, ahol a Herceg muzsikusainak volt szerencsájük nagy sikerrel előadni egy olasz operát, Heyden úr, hercegi karmester szerzeményét [„Aki hűtlen, pórul jár”], akinek tehetsége több más zenedarab megalkotásával Európa-szerte ismert. Amennyi elismerést szereztek neki ezek a művek, annyira jelzik a Herceg jó ízlését; bőkezűségét és nagylelkűségét, hogy önmaga mellé minden műfajnak a legkiválóbbjait telepíti.” (Relation, 1773)

16) 1784-es költségterv Nunziato Portától az Orlando Paladino és az Armida tárgyában, Acta musicalia 3985 és/vagy AM 1186: Számla. Schilling színházi másoló felsorolja azokat az operákat, köztük Haydn legsikeresebb operáját, az Armidát, melyet 1784 folyamán januártól november végéig az eszterházi Operaház számára lemásolt. A számla helyességét Haydn s.k. igazolja. (Zenetudományi Tanulmányok VIII, 601.)

Az eszterházi állandó operaház megnyitása után a hercegi mecénás egyre nagyobb szenvedéllyel fordult az *európai operaszínpadok* újdonságai felé. Haydn zenészsínpadi művei mellett Fényes Miklós egyre nagyobb számban tűzette műsorra a kor divatos olasz vígoperáit, Anfossi (1727–1797), Cimarosa (1749–1801), Gazzaniga (1743–1818), Bianchi (1752–1810), Guglielmi (1727–1804), Sacchini (1730–1786), Sarti (1729–1802) és mások operáit, főként a 18. századi nápolyi operaiskola bel canto művészetét ragyogtatva fel

Eszterházán. A herceg által kiváló zenei ízléssel behozatott több mint 100 partitúra anyagát Haydn adaptálta azután a helyi előadógárda adottságaihoz.

A színházi „üzem” OSZK-beli forrásai egyedülálló zenetörténeti pillanatot örökítenek meg. A dokumentumok egy London-Párizs-Szentpétervár fele útján lévő magyarországi főúri rezidencia olasz operai tájékozottságáról, fogyasztási szokásairól, színházszervezéséről tanúskodnak, ahol a színpadi megvalósítás végső formája egy Joseph Haydn nagyságrendű géniusz keze nyomát hagyományozta ránk. A kéziratos partitúrákat általában Bécsből, Drezdából, vagy Itáliából hozatta be a Herceg, majd a hangszeres és énekes szólamokat Haydn személyes felügyelete alatt másolták ki. Opera karmesteri működésének ez a területe, a művek kéziratos kottaforrásaiba bejelölt kisebb húzásoktól, a hangszerelés és az énekszólamok módosításán át, új betétáriák, néha egész jelenetek komponálásáig terjedhetett. *Malina János újabb kutatásai szerint 1768-tól 1790-ig mintegy 1400 produkció betanítása és vezénylése fűződött Joseph Haydn eszterházai karmesteri működéséhez, s e rendkívüli teljesítménnyel Eszterháza ezekben az évtizedekben az olasz operajáték egyik legfontosabb európai műhelyévé vált.*

17) Ms. Mus. OE-84. Betét Vincenzo Righini „Il convitato di pietra” c. operájához (Vécsey Jenő: Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Gyűjteményében, 1959, No. 18). Atto 2., tenor rec. és ária. „Mora l’infido si mora”.

(Mellé az Eszterházán eredetiben is meglévő nyomtatott librettók.)

18) A.M. 1245: „Nota”, azaz jegyzék Haydn által s.k. aláírt és megrendelt operapartitúrák vásárlásáról. 1789. július 14-én, a francia forradalom kitörésének napján kelt akta, mely mások mellett Mozart „Figaro házassága” című operája tervbe vett eszterházai bemutatójához kapcsolódott.

(A bemutató előkészületeit a megrendelő hercegi pár betegsége, majd elhunyt a félbeszakította.)

KÜLSŐ MEGRENDELÉSEK:

„...Az a nyelvet, amelyet én beszélek, az egész világon megértik.” (Joseph Haydn)

Az Esterházy-család udvari szolgálata mintegy három évtized után az ötvenes éveiben járó, nagytekintélyű zeneszerző számára egyre terhesebbé vált. Esterházy Fényes Miklós is érezhette ezt, mert szembetűnően csökkentette az

alkotóművésszel szemben támasztott igényeit. Az *Armida* nagy sikere után, Haydn gyakorlatilag már csak az opera-betétiáriák műfajában komponált szolgálati kötelességből, s ugyanakkor egyre több külföldi megrendelésnek tett eleget. Egy mindenki számára szóló egyetemes zenei nyelv kikísérletezésével viaskodik. 1782-ben a bécsi Artaria zeneműkiadó cég „Sei Sinfonie” címmel válogatást közöl Haydn legsikeresebb opera- és oratórium nyitányaiból. Az operák zenei anyagához szervesen kapcsolódó, de önállóan is előadható szimfonikus alkotások szólamkiadása azt a „zenetörténeti pillanatot” örökíti meg, amikor a zenés színpad dallam- és ritmusvilága a hangversenytermek műfajait is megtermékenyíti.

19) Z. 41.080: SEI / SINFONIE / A GRAND ORCHESTRA /Composte / dal Signore Giuseppe Haydn... a Vienna presso Artaria Compagnie... (HoV. Ia: 13, 6, 10, 15, 1, 2.) – Egykorú szólamanyag Haydn saját kottatárából.

„Egy tisztán hangszeres zenéből épülő, egészen új mű előjáró Introductio és befejező Terremoto vagy Földrengés mellett 7 szonátára osztva” (Joseph Haydn)

A magyar nemzeti könyvtár Haydn-gyűjteményének egyik büszkesége az a részben kéziratos, részben nyomtatott forráscsoport, mely a zeneszerző egyik legcsodálatosabb ciklusának, a „*Megváltó hét szava a keresztfán*” (Die sieben Worte des Erlösers am Kreuze) című művének különböző változataihoz kapcsolódik.

Az egyre nagyobb nemzetközi tekintélynek örvendő Haydn 1785-ben Spanyolországból, az andalúziai Cádiz városától különleges megbízást kapott: a város főtemplomának nagypénteki szertartásához hangszeres zenét rendeltek tőle, mely méltó módon jeleníthetné meg egy szimfonikus mű keretei között a megfeszített Krisztusnak a keresztfáról hallható utolsó hét „szavát”, megszólalását. A szertartáson a tételek közötti rövid prédikációba ékelt latin igék ezek voltak: 1) „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” 2) „Még ma velem leszel a paradicsomban”. 3) „Asszony, íme a Te fiad. Íme a Te Anyád.” 4) „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?” 5) „Szomjazom.” 6) „Bevégeztetett”. 7) „Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet.”

A mű első változata igen nagy sikert aratott, és szólamanyagának 1787-es bécsi megjelenése után gyorsan elterjedt, rendkívül népszerűvé vált. Maga

Haydn is egyik legsikerültebb művének tartotta, és a zenekari változat elkészülése után vonósnégyes és zongorakivonat formájában is megjelentette.

1792-ben egy passauai karmesternek, Joseph Friebertnek támadt elsőként az az ötlete, hogy Haydn hangszeres passióját énekszólammal is kiegészítse, és a művet oratóriummal alakítsa.

1785 és 1792 között gyökeresen megváltozott Haydn élete. 1790. szeptember 28-án meghalt Esterházy Fényes Miklós. Utóda, Esterházy Antal (1738–1794) herceg, feloszlatta a zenekart, elküldte az énekeseket, és Haydnnak fizetése meghagyásával teljes szabadságot adott. Haydn ekkor rövid időre Bécsbe költözött, majd Peter Salomon londoni hangverseny vállalkozó kérésének eleget téve két - másfél éves - londoni út meghívottjaként (1791–92; 1793–94) az európai zenei élet központi vérkeringésébe került.

1794-ben, második útja során, Anglia felé utaztában Haydn megállt Passauban, és meghallgatta a passauai kismester változatában előadott Sieben Worte oratóriumot, mely az ő zenekari szövegét több helyen ugyan önkényesen átalakította, de kétségkívül hatásos műforma lett. Elkérte Frieberttől a szöveget és a szólamanyagot, és immár maga látott hozzá a mű saját nagyságrendje szerinti oratóriummal alakításához.

Az alkotás folyamatába az **Ms. mus. I. 22.** jelzetű zeneműtári kézirat ad bepillantást. Mint ahogy azt Bartha Dénes tanulmányából tudjuk, Haydn házi kopistájával, Johann Elsslerrel lemásoltatta a mű korábbi zenekari változatának partitúráját, majd az új változat számára kihagyott üres sorokba, immár saját kézírásával töltötte ki a tőle származó ének- illetve zenekari szólamokat. A passauai kismester szövegét Haydn nagyrészt átvette, az elkerülhetetlennek látszó stílári javításoknál azonban – a Teremtés és az Évszakok oratórium későbbi szöveggondozója - *Gottfried van Swieten* (1733-1803) báró volt a segítségére.

(20. kp: **Ms. Mus. I. 22. Die 7 Worte des Heilandes am Kreuz. - Partitura, részben autográf, részben Johann Elssler másolata. Kiválasztott oldalak.**)

Az 1796-ban elkészült Sieben Worte oratórium, egy eredetileg Eszterháznál keletkezett szimfonikus remekmű már Bécsben átdolgozott nagyszabású formája, mely 1801-ben jelent meg partitúra és zongorakivonat formájában a lipcsei Breitkopf és Härtel kiadónál, a mű keletkezésére vonatkozó előszóval. Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára mindkét nyomtatványnak azt a

példányát őrzi, mely *Haydn saját kottatárából* hagyományozódott a késői utódokra. (21. kp: egyik példány: Z. 41.089; Z. 41.091)

BÚCSÚSZIMFÓNIA (HoV. I: 45)

Eszterháza egyik *zenei jelképe* Haydn 1772-ben komponált híres Búcsúszimfóniája lehetne, melynek keletkezéstörténete ragyogó példázat arról, milyen kedélyes patriarchális viszony volt „Fényes” Miklós Herceg és beosztott karmestere között. A több változatban is fennmaradt történet arról szól, hogy egy alkalommal a Herceg több héttel meghosszabbította volna zenészei Eszterháza való nyári tartózkodását, miközben a családok, feleségek Kismartonban éltek. A zenekar tagjai Haydnt kérték, hogy találjon ki valamit.

2

Farewell Symphony
(First Movement)

CONDUCTOR SCORE
Duration - 5:55

Allegro assai (♩ = 144)

Franz Joseph Haydn
Arr. by Mark Jasinski

Violins I
Violins II
Viola
Cello
String Bass

Copyright © MCMXCVIII by Highland/Etling Publishing,
a division of Alfred Publishing Co., Inc.
All rights reserved. Printed in USA.

18297

Haydn szellemes zenei tréfát eszelt ki: egy szokatlan fisz-moll hangnemű szimfóniát komponált, melyben a gyors záró tételhez fűzött lassú tempójú kódában a hangszerek egymás után elhallgatnak, a zenészek eloltják gyertyáikat, ott hagyják pultjaikat, majd a szimfónia záró ütemeiben már csak két árva hegedűs, Tomasini primárius és maga Haydn játszott egyedül. A közönség így lehetett szem- és fültanúja annak a zenei tréfának, hogyan is „üzent” a komponista a Hercegnek, hogy zenészei szabadságolásában nagyobb engedményeket tegyen.

(22. kp: Sinfonia in Fis minore. HoV. I:45. „Abschied”. Ms. mus. I. 36.) – [A maradék hely szerint 2-3 lap a Búcsúszimfónia autográf partitúrájának zárótételéből.]

Haydn, a bécsi klasszicizmus szimfónia műfajának megteremtőjeként élete során írt 106 szimfóniájából mintegy ötvenet Eszterházában komponált. Elmondható, hogy a műfaj kiérlelése az Esterházy-szolgálat, Megrendelő és Alkalmazott, a rendelkezésre álló mindenkori zenekar és a kísérletezés lehetőségének egyedülálló csillagállásából válhatott az emberiség kultúrájának közkincsévé. Haydn szavaival: *„Hercegem meg volt elégedve munkáimmal, sikerem volt; mint a zenekar vezetőjének alkalmam volt kísérletezni, megfigyelni, hogy mi fokozza, és mi gyengíti a hatást, vagyis javítani, pótolni, törölni és merni. A világtól el voltam szigetelve, környezetemben senki sem tehetett önmagam iránt kételkedővé, és nem gyötörhetett, így aztán eredetivé kellett válnom.”* (Griesinger)

Joseph Haydn portréja a Fertődi Kastély parkjában